

SENASIS VILNIUS TAUTŲ ISTORINĖS SĄMONĖS PERSPEKTYVOSE

Alfredas Bumblauskas

Doc. dr.
Vilniaus universiteto
Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedra
Universiteto 7, LT-2734 Vilnius
Tel. (8–22) 687288

1. Įvadas

Atrodytų, kad tezė – Lietuvos sostinė Vilnius buvo ir yra daugiatautis bei daugiakultūris miestas – banali ir nereikalaujanti įrodymų. Deja, iki pastarojo meto istoriografijoje tokios tezės iš esmės nerasime¹. Viena vertus, dažnai Vilniaus daugiatautiškumu buvo ginčijamas jo, kaip Lietuvos sostinės, statusas. Antra vertus, labai dažnai buvo hegeliškai „nuimamas“ Vilniaus istorijos daugiakultūrio pobūdžio klausimas, akcentuojant lenkišką, rusišką, baltarusišką ar lietuvišką paveldą ir taip dalyvaujant politinėse Vilniaus „dalybose“. Pastarąjį aspektą tiksliai išvėlgė bene konceptualesios Vilniaus istorijos istoriografijos apžvalgos autorius J. Jurginis². Jis

dramaturgiškai parodė istoriografijos reljefą ir kartu išskyrė romantini (M. Balinskis, J. I. Kraszewskis ir kt.), rusišką, vokišką, lenkišką ir lietuvišką požiūrį į Vilnių. Šiais požiūriais, tendencingai siekianti rasti Vilniuje savo tautų pėdsakus ir kartu susieti miestą su savo tautų ir valstybių istorija, J. Jurginis kildino iš nacionalistinių ideologijų³. Tarybiniam istorikui tai esą svetima, reikia Vilniaus istorijoje išvėlgti visuomenės klasių ir jų kovos istoriją, iškelti pažangias istorijos tendencijas. Šitai tautiniai žvilgsniai buvo „objektyviai“ neutralizuoti. „Internacionalizmo“ epocha baigėsi. Paaikškėjo, kad bandymai rasti objektyvų istorijos „vidurki“ yra neįmanomi nei teoriškai, nei praktiškai. Visų pirma neįmanoma uždrausti atskiroms tautinėms ir kultūrinėms bendruomenėms turėti savo požiūrį į Vilniaus istoriją (nebent stalinistiškai ar

¹ Išimtimi laikytinas nebent V. Toporovo požiūris į Vilniaus mitologiją. Žr.: *Топоров В. И.* Wilno, Вильна, Vilnius: Город и миф // Балто-славянские этноязычные контакты. Москва, 1980, p. 3–71. Tiesa, 1997 m. pabaigoje Nidoje vykusiam seminare, skirtame lenkų–lietuvių santykiams apie „Lietuvos sostinę Vilnių – daugiatautį miestą ir lenkų–lietuvių santykių konfliktinį tašką“, pranešimą perskaitė dr. R. Miknys. Žr.: Hochleitner J. Nauczyciele o stosunkach polsko-litewskich // *Lithuania*. 1998. Nr. 1 / 2 (26/27), p. 135.

² *Jurginis J., Merkys V., Tautavičius A.* Vilniaus miesto istorija: nuo seniausių laikų iki Spalio revoliucijos. Vilnius, 1968, p. 7–15.

³ J. Jurginis vartojo to meto retoriką: „Feodaliniai ir buržuaziniai Vilniaus praeities tyrinėtojai jautėsi atstovaujant vienai ar kitai tautai ir giną jos interesus. Tas interesų gynimas dažniausiai pasireiškė tuo, kad pagal tariamąjį tautinės vienybės principą vieni iš anksto buvo žeminami, o kiti – aukštinaimi“. Žr.: Jurginis J., Merkys V., Tautavičius A. Op. cit., p. 15.

galint „aukštesne trajektorija“ – pakylant į šalies ar viso regiono istorijos, savos civilizacijos ar net bendražmogišką lygmenį¹². Antra vertus, šis požiūris ir iš istoriko reikalauja sąžiningai deklaruoti savo pasaulėžiūros prielaidas ir identitetą. Juokais tarkim, kad mūsų „siauriausias“ identitetas atsiremia į S. Stanevičiaus žvilgsnį – „mačiau Vilnių, seną miestą, nuo žemaičių beapsės-tą“. Niekas neatims iš žemaičio teisės Vilnių laikyti sava sostine. Antra vertus, žemaitiškumas leidžia tarsi iš šalies pažvelgti į lenkų, rusų ir net lietuvių dalyvavimą konfliktuose dėl Vilniaus.

3. Lietuvos kultūros istorijos modelio permainingos

Plačiausia tradicinio „lietuviškojo“ požiūrio versija išdėstyta A. Šapokos studijoje „Senasis Vilnius“¹³. Šapoka, kaip žinoma, buvo deklaruojęs principą „ieškoti lietuvių Lietuvos istorijoje“. Deja, Vilniaus istorijoje šis principas, ypač lietuvius suvokiant modernųjų laikų prasme, buvo ir yra sunkiai realizuojamas. Štai kodėl A. Šapoka, viena vertus, nerutuliojo į priekį lenkų istorikų (J. Fijałeko¹⁴, M. Łowmiańska¹⁵) pastabų apie lietuvių Vilniaus istorijoje ar net atsisakė savo deklaruoto principo, pasitenkindamas „bendrais rėmais“, kuriuose „savo amžinosios sostinės istorija“¹⁶, matyt, automatiškai yra laikoma lietuviška. Tiesa, kai kurios mažumos A. Šapokos darbe

retsykiausiai fiksuojamos, tačiau tai, regis, vyksta lyg ir atsitiktinai, o be to, net ir neliečia stambiųjų istorinės sąmonės įtampos zonų, t. y. Vilniaus lietuviškumo–lenkiškumo–rusiškumo problematikos¹⁷. Lietuvių ir lietuvių kalbos paieškose toliau pasistūmėjo Z. Zinkevičius¹⁸. Tačiau vargu ar tolesnės konkrečių lietuvių paieškos ypač padidins jų procentą Vilniaus, ypač XIX–XX a. I pusės, istorijoje. Todėl šis empirinis lietuviškumo konceptas neleidžia praplėsti lietuvių istorinės sąmonės perspektyvų Vilniuje. Ji ir šiandien karštais primena „kolonisto“ ar „kolonizatoriaus“ svertimame mieste savimonę.

J. Jurginis, rašydamas apie tautas senajame Vilniuje¹⁹, daugiausia rėmėsi iškiliausio lenkų istoriografijoje veikalo apie Vilnių autore M. Lowmiańska²⁰. Tačiau ši istorikė XVI–XVII a. I pusės lenkakalbius vilniečius jau laikė lenkais. Tuo tarpu J. Jurginis į problemas kontekstą įtraukė naujus – valstybinio patriotizmo ir valstybinės savimonės konceptus²¹. Tai

¹⁷ Ibid., p. 45–48, 78, 96–97, 133, 137, 145, 152–153, 235–236.

¹⁸ Zinkevičius Z. Lietuvių antroponimika: Vilniaus lietuvių asmenvardžiai XVII a. pradžioje. Vilnius, 1977; Idem. Lietuvių kalbos istorija, t. 3. : Senųjų raštų kalba. Vilnius, 1988, p. 107–172.

¹⁹ Jurginis J., Merkys V., Tautavičius A. Op. cit., p. 56–58.

²⁰ Lowmiańska M. Op. cit., p. 84–91.

²¹ Žr. plačiau: Jurginis J., Lukšaitė I. Lietuvos kultūros istorijos bruožai: Feodalizmo epocha iki XVIII a., Vilnius, 1981, p. 85; Jurginis J. Tautos samprata renesansinėje Lietuvos istoriografijoje // *LTSR Mokslių Akademijos darbai. Serija A* (toliau – MADA). 1976, t. 2 (55), p. 149–162; Idem. Tautybių santykiai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje // *MADA*. 1982, t. 2 (79), p. 35–48. Vėliau šią koncepciją rutuliojo, kalbėdami apie „politinę tautą“ Gudavičius E., Trimonienė R., Nikžentaitis A. Žr.: Gudavičius E. Lietuvių tautos ankstyvieji amžiai: laimėjimai ir praradimai // *Kultūros barai*. 1994, Nr. 5, p. 57–60; Trimonienė R., Gudavičius E. Bajoriškoji lietuvių tauta ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštija // *Dienovidis*. 1999, vasario 5–11, Nr. 5, p. 10–11; vasario 12–18, Nr. 6, p. 13; vasario 19–25, Nr. 7, p. 10, 12; kovo 5–11, Nr. 9, p. 10; R. Trimonienė. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vidaus konsolidacijos ir „politinės tautos“ formavimosi problema // Lietuvos istorijos studijos. 1994, t. 2, p. 17–34; Nikžentaitis A. „Baltų vienybės“ idėja // *Naujasis Židinys – Aidai*. 1994, Nr. 6, p. 43–44.

¹² Tai Rūsenas J. vadina „santarviniu objektyvumu“. Žr.: *Norkus Z. Istorika: Istorinis įvadas*. Vilnius, 1996, p. 219–220.

¹³ Šapoka A. Senasis Vilnius: Vilniaus miesto istorijos bruožai iki XVII a. pabaigos. New York, 1963. Apie A. Šapokos Vilniaus istorijos tyrimus žr. plačiau: Ragauskas A. Adolfo Šapokos darbai apie Vilniaus miesto istoriją. *Mūsų praeitis*. 1997, Nr. 5, p. 125–140.

¹⁴ J. Fijałekas pirmasis atkreipė dėmesį į lietuviškųjų pamokslų tradiciją Šv. Jonų bažnyčioje iki pat 1737 m. Žr.: Fijałek J. Uchrześćianienie Litwy przez Polskę. Polska i Litwa w dziejowym stosunku, Kraków, 1914, p. 325.

¹⁵ *Łowmiańska M.* Wilno przed najazdem moskiewskim 1655 roku. w Wilno, 1929, p. 90–91.

¹⁶ Šapoka A. Op. cit., p. 5–6.

leistų senajame Vilniuje ieškoti Lietuvos sostonės savimonės, tačiau ši istoriografinė programa iki šiol nėra realizuota.

Teisybės dėlei reikia pasakyti, kad tokia programa negalėjo būti išplėtotą tol, kol nebuvo moksle įtvirtintas teiginys apie LDK valstybingumą po Liublino unijos. Kol tai įrodinėjo lietuviai (nuo A. Šapoka iki M. Jučo), lūžio tarsi nebuvo. Jis įvyko, kai lenkų istoriografijos tendenciją ignoruoti LDK valstybingumą paneigė pati šiuolaikinė lenkų istoriografija²².

Antra vertus, lietuvių istorinė savimonė ir žvilgsnis į Vilnių negalėjo pasikeisti tol, kol Lietuvos kultūros istorijos modelis rėmėsi lituanocentrine A. Šapokos ar net baltofiline S. Daukanto programa. Pastarosiose programose lietuvius ir LDK laikais turėjo kalbėti ir rašyti tik lietuviškai. Permainos (tiesa, lituanocentrinės paradigmos rėmuose) prasidėjo, kai į lietuvių istorinę perspektyvą buvo jau sovietmečiu įvesta Lietuvos Metrika, Metraščiai ir Statutai²³. Šios raštijos, atrodo, nenorint „atiduoti“ baltarusiams (ar rusams), istoriografijoje buvo priimta formulė „LDK slavų kanceliarinė kalba“²⁴. Nors prie raštijos problemos dar grįšime, svarstyda-

mi „rusėniškąsias“ istorines perspektyvas, šioje vietoje svarbu pabrėžti tai, kad „nelietuviškos“ raštijos įvedimas į lietuvišką perspektyvą dažnai baigdavosi ties M. Mažvydo epocha²⁵. Po Mažvydo, t. y. – nuo XVI a. vidurio lietuviškuoju paveldu laikoma tik lietuviakalbė raštija, rašantys ir dedamos pastangos surasti lietuvių kalbą viešajame gyvenime – tiek katalikiškoje²⁶, tiek protestantiškoje²⁷ aplinkoje. Tolesnis žingsnis buvo lotyniškosios kultūros įvedimas į lietuvių istorinės sąmonės perspektyvą²⁸. Tiesa, iš pirmo žvilgsnio pastarąją tendenciją galėtume laikyti neprieštaraujantią lituanocentrinei programai, nes lotyniškąją kultūrinę tradiciją buvo nesunku „atskelti“ nuo monopolinę teisę į ją reikškusios tradicinės lenkiškosios istorinės perspektyvos. Tokiame judesyje lietuviai tarsi neturėjo konkurentų (nebent tai būtų baltarusiai), nes juk bergždžia ieškoti „lotynų“ istorinės sąmonės perspektyvos Lietuvoje. Tačiau buvo einama dar toliau – stengiamasi į lietuvių istorinės sąmonės perspektyvą įvesti ir „rusėniškąją“ bei lenkiškąją Lietuvos raštiją²⁹.

²² Žr.: Bardach J., Leśnodorski B., Pietrzak M. Historia ustroju i prawa polskiego. Warszawa, 1993; J. Bardach. O Rzeczpospolitą Obojga Narodów. Warszawa, 1998. Plačiau žr.: A. Bumlauskas. Polsko-litewskie stosunki cywilizacyjne: przemiany w stanowiskach historyograficznych obu narodów // *Przegląd Wschodni*. 1999. t. V, zes. 4 (20), p. 745–762.

²³ *Lebedys J. Senoji lietuvių literatūra / paruošė J. Girzdijauskas. Vilnius, 1977.*

²⁴ *Zinkevičius Z. Lietuvių antroponimika, p. 12–13; Idem. Lietuvių kalbos istorija. t. 2: Iki pirmųjų raštų. Vilnius, 1987, p. 117–135; Idem. Rytų Lietuva praeityje ir dabar. Vilnius, 1993, p. 54–64. Kartais iš sąvokos dingsta sandas „LDK“, tačiau „lietuviškam“ žvilgsniui tai nėra pavojinga, nes koncepcijoje pabrėžiamas šios kalbos kanceliarinis pobūdis, t. y. kalba neatiduodama nė vieni iš gyvų tautų. Kadangi šia kalba rašė ir lietuviai (tai jau prieš karą įrodė K. Jablonskis, suradęs šioje kalboje lituanizmų), tada lietuvių tradicinė istorinė sąmonė lieka rami.*

²⁵ XVI–XVII a. kitakalbė Lietuvos raštija turi tik „priedų“ statusą. Žr. antologijos sudarymo principus: Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija: Feodalizmo epocha / red. K. Korsakas, J. Lebedys. Vilnius, 1957.

²⁶ *Lebedys J. Lietuvių kalba XVII–XVIII a. viešajame gyvenime / sud. V. Zaborskaitė. Vilnius, 1976.*

²⁷ *Lukšaitė I. Lietuvių kalba reformaciniame judėjime XVII a. Vilnius, 1970.*

²⁸ Lotyniškosios kultūros tyrimuose daugiausia nuveikė M. Ročka, E. Ulčėnaitė, I. Lukšaitė, R. Koženiauskienė, D. Kuolys, S. Narbutas. Naujusias fundamentalus darbas ir tolesnio tyrimo projektas: XVII a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas / sud. D. Narbutienė, S. Narbutas. Vilnius, 1998.

²⁹ Parengtas analogiškas preliminarus LDK lenkiškų knygų sąrašas: XVII a. Lietuvos lenkiškos knygos: Kontrolinis sąrašas / parengė M. Ivanovič. Vilnius, 1998. Naujaisi LDK literatūros istorijos modeliai: Jovaiša A. Senoji Lietuvos literatūra. Kaunas, 1998; Narbutas S. Nuo Mindaugo raštų iki Karpavičiaus pamokslų: XIII–XVIII amžiaus LDK raštijos apžvalga. Vilnius, 2000.

Visų šių tendencijų apibendrinimu, o kartu ir nauju Lietuvos kultūros istorijos modeliu reikėtų laikyti E. Gudavičius suformuluotą Lietuvos europeizacijos koncepciją³⁰. Europeizacijos konkreti išraiška buvo įvairiakalbiai Lietuvos kultūros variantai³¹, tarp jų ir – konkurentus sugebėjęs įveikti – lenkiškasis Lietuvos kultūros modelis, pavertęs Lietuvos kultūrą „ant-
raja lenkų civilizacijos laida“³². Vis dėlto LDK, kaip istorinis subjektas, išliko iki pat 1795 m. Šiuo požiūriu lenkų istoriko J. Bardacho tyrimai yra svarbesni lietuvių istorinei perspektyvai labiau nei pati lietuvių istoriografija. Būtent šis istorikas sureikšmino XVIII a. pabaigos Lietuvos savarankiškumo siužetą – Gegužės 3-os d. konstitucijos pataisą „Abiejų Tautų savitarpio įsipareigojimas“ („Zaręczenie wzajemne Obojga Narodów“). J. Bardacho manymu, Lietuvos 1791-ųjų metų karta ir jos veikla tapo atspirties tašku Lietuvos savarankiškumo aspiracijoms per visą XIX a. ir net Lietuvos Nepriklausomybės

atkūrimui 1918 m.³³ Šiuolaikinės istoriografijos poslinkiai verčia LDK ir jos sostinės Vilniaus istorijoje ne tiek ieškoti grynujų „lietuviybės“ apraiškų, o įvesti visą daugiakultūrį ir daugiakalbį jo paveldą į lietuvių istorinės sąmonės perspektyvas. Antra vertus, šis konceptas atveria naujas istorinės sąmonės perspektyvas kitoms su LDK istorija save siejančioms tautoms, ypač Lietuvos ir Vilniaus lenkams. To nebuvo įmanoma padaryti tol, kol vyraujantis Lietuvos kultūros istorijos modelis rėmėsi baltofilinėmis S. Daukanto ar lituanocentrinėmis A. Šapokos koncepcijomis. Tol, kol 1385 metai buvo laikomi Lietuvos nelaimių pradžia, tol Lietuvos lenkams, o ir kitoms tautoms nuoseklios vietos Lietuvos kultūros panoramoje negalėjo būti.

4. Nujos prielaidos Lietuvos lenkų istorinės sąmonės perspektyvoms

Šiuolaikinė lietuvių istoriografija nemažai nuveikė įvesdama į XIX a. Lietuvos visuomenės panoramą ar net tautinį lietuvių atgimimą lenkakalbę bajoriją³⁴. Jau vien šis istoriografijos dėmesys,

³⁰ Gudavičius E. Lietuvos pritaipimo prie Europos istorinė perspektyva // *Lietuvos mokslas*. 1995, t. 3, kn. 6. p. 4–17; Idem. „Pastumtos kortų kaladės“ dėsnis // *Lietuvos istorijos studijos*. 1997, Nr. 4. p. 35–43; Idem. Europa ir Lietuva kultūros ir civilizacijos tipologijų požiūriu // *Istoriografija ir atvira visuomenė*. Vilnius, 1998, p. 182–207.

³¹ Apie tai plačiau žr.: *Bumblauskas A.* Dėl Lietuvos DK civilizacijos pobūdžio // *Kultūros barai*. 1994, Nr. 10, p. 63–70; Idem. Kolizje historiograficzne w kwestii charakterystyki Wielkiego Księstwa Litewskiego // *Lithuania*. 1995, Nr. 1 (14), p. 29–46. Papildytas ir pakoreguotas variantas: Idem. Dėl Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės civilizacijos pobūdžio // *Lietuvos istorijos studijos*. 1996, Nr. 3, p. 9–28. Płg.: D. Kuolys. Visuomenės raidos projekcijos XVI amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės raštijoje // *Senoji Lietuvos literatūra*. Knyga 5: Šešioliktojo amžiaus raštija, Vilnius, 2000, p. 9–23.

³² Gudavičius E. Lietuvių tautos ankstyvieji amžiai, p. 57–60; Idem. Lenkijos vaidmuo europeizuojantis Lietuvai // *Kultūros barai*. 1998, Nr. 11, p. 72–76; Nr. 12, p. 64–67; Idem. Jak ojawil się model europejskiej kultury Litwinów // *Lithuania*. 1999, Nr. 1/2 (30 / 31), p. 47–50. Žr. taip pat: *Bumblauskas A.* Polonizacja Litwy jako problem w historiografii // *Lithuania*. 1999, Nr. 1 / 2 (30/31), p. 44–46.

³³ *Bardach J.* Konstytucja 3 maja a unia polsko-litewska // *Przegląd historyczny*. 1991, t. 82, zes. 3–4, p. 383–410; Idem. Konstytucja 3 Maja a Zaręczenie Wzajemne Obojga Narodów z 20 X 1791 roku // *Lithuania*. 1991, Nr. 3 (4), p. 23–32; Idem. Konstytucja 3 Maja a Zaręczenie Wzajemne Obojga Narodów 1791 roku // *Studia iuridica*. 1992, t. 24, p. 26; Idem. Keletas pastabų apie Gegužės 3-iosios Konstituciją // *Šiaurės Atėnai*. 2000, gegužės 6, Nr. 17 (507), p. 10.

³⁴ *Kulakauskas A.* Lietuvos bajorija ir lietuvių tautinis bei valstybinis atbudimas // *Literatūros teorijos ir ryšių problemos*. Etnosocialinė ir kultūrinė situacija XIX amžiaus Lietuvoje, Vilnius, 1989; *Aleksandravičius E., Kulakauskas A.* Lietuva XIX amžiuje. Vilnius, 1991, Nr. 1; *Aleksandravičius E.* XIX amžiaus profiliai. Vilnius, 1993; *Aleksandravičius E.* Lietuvių atgimimo kultūra. XIX a. vidury. Vilnius, 1994; *Kulakauskas A.* Nuo Didžiosios Kunigaikštystės iki Respublikos: Lietuvos etnopolitinės raidos XIX amžiuje bruožai // *Kultūros barai*. 1995, Nr. 1; *Aleksandravičius E., Kulakauskas A.* Carų valdžioje: Lietuva XIX amžiuje. Vilnius, 1996. Kaip istoriografinė apžvalga: *Botyrius V.* Lietuvių tapatybė: bajoriška kontrreformacija // *Naujas Židinys Aidai*. 1995, Nr. 5, p. 391–397.

traktuojantis Lietuvos lenkus kaip integralią Lietuvos visuomenės dalį, atveria naujas prielaidas Lietuvos lenkų istorinės sąmonės perspektyvoms. Juo labiau kad šiame moksliniame diskurse korektiškas ir dialogiškas laikysenas demonstruoja tiek Lenkijos istorikai³⁵, tiek pačios Lietuvos lenkų istorikai³⁶. Antra vertus, XIX a. lenkakalbę Lietuvos bajoriją pavadinus „litvinais“ ir akcentuojant, jog jie virto integralia lenkų nacijos dalimi tik XIX a. pabaigoje su „krajovcmais“³⁷, ar net tik tuomet, kai Vilniaus kraštas atiteko Lenkijai³⁸, susidarė sąlygos šios bajorijos laikysenose ieškoti jau ne lenkų Lietuvoje, bet Lietuvos lenkų identitetų. Ryškiausias tokio identiteto istorinis pavyzdys galėtų būti A. H. Kirkoro pažiūros³⁹. Vis dėlto iki šiol neaiškus tiek formulės „gente lituanus, natione polonus“ genezė, raida bei likimas, tiek šios formulės santykis su dabar vartojamomis sąvokomis: „lenkas Lietuvoje“ ar „Lietuvos lenkas“. Tačiau jei tipiška „Lietuvos lenko“ laikysena manysime esant M. Romerio pažiūras, kurias J. Sawickis įžvalgiai traktavo kaip perėjimą nuo „dvilaispės“ sąmonės prie „dvilypės“⁴⁰, tai bent jau dalis žmonių, laikusių save „gente lituanus – natione polonus“, vadintini lenkais Lietuvoje. Toks teiginys dar labiau sutvirtėtų, jeigu paaikškėtų, kad dvilaispė formulė buvo neįmanoma LDK laikais⁴¹, nes tada egzistavo „lietuvių

nacija“ ar bent jau savarankiška LDK visuomenės civilizacinė savimonė⁴². Tuo tarpu 1795 metais buvo tragiški Lietuvos istorinės sąmonės perspektyvai (netgi tragiškesni nei Lenkijos). Valstybės netektis privertė lenkakalbę Lietuvos bajoriją pradėti šlietis prie žymiai brandesnio lenkų, o ne lietuvių „bendruomeninio“ gyvenimo. Todėl natūraliai A. Mickevičiui jau „visa Lietuva buvo praeityje“, šubravycais su ironija žiūrėjo į Dionizą Pošką, o XIX a. I trečdalyje Vilniaus universitetas tapo vienu iš svarbiausių besiformuojančios lenkų kultūros židinių. Lenkų Lietuvoje savimonė natūraliai atvedė iki J. Pilsudskio gražiai skambančių federalistinių idėjų ir lietuvių požiūriu ne itin gražios L. Želigovskio praktikos.

Kaip minėta, M. Romerio pažiūros buvo ne „dvilaispės“, o „dvilypės“. Tačiau tai jau buvo modernųjų laikų procesų sąlygotas, o tam tikra prasme, regis, ir naujosios lietuvių nacijos nulėmtas reiškinys. O kaip tada iki 1795-ųjų metų? Lenkų Lietuvoje būta jau nuo XIV amžiaus⁴³. Jie buvo atvykę iš tikros Lenkijos – „Kairūnos“, tačiau Lietuvos teisėje tokie atvykėliai buvo traktuojami kaip svetimšaliai. Beje, būta ir LDK savojo lenkiško regiono – Palenkės. O šio regiono istorija, prie kurio labai plačiai dirba Baltstogės mokslininkai⁴⁴, nėra pakankamai

³⁵ *Bardach J.* O dawniej i niedawniej Litwie. Poznan, 1988.

³⁶ *Sawicki J.* Mykolas Riomeris ir buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių tautinės problemos // Lietuvos atgimimo istorijos studijos. Vilnius, 1999, t. 15.

³⁷ *Aleksandravičius E.* Dėl bajorų luomo vaidmens lietuvių nacionalinės kultūros raidoje // Literatūros teorijos ir ryšių problemos. Vilnius, 1989, p. 39.

³⁸ *Kulakauskas A.* Lietuvos bajorija, p. 33.

³⁹ *Žr.: Mediškauskienė Z.* Adomas Honorijus Kirkoras: tarp Lietuvos, Lenkijos ir Baltarusijos // Lietuvių Atgimimo istorijos studijos. Vilnius, 1996, t. 8, p. 168–193.

⁴⁰ *Sawicki J.* Op. cit., p. 161–173.

⁴¹ Tokį teiginį dar amžiaus pradžioje yra išsakęs F. Koneczny. Apie tai plačiau žr.: *Bumblauskas A.* Kolizija historiograficne, p. 33–34.

⁴² *Ibid.*, p. 42–43.

⁴³ Apie lenkus LDK žr.: Błaszczak G. Dzieje stosunków polsko-litewskich od czasów najdawniejszych do współczesności. T. I: Trudne początki. Poznań, 1998, p. 179–192. *Kosman M.* Polacy w Wielkim Księstwie Litewskim. Z badań nad mobilnością społeczeństwa w dobie jagiellońskiej 1386–1569 // *Spoleczeństwo Polski średniowiecznej. Zbiór studiów.* Warszawa, 1981, t. 1, p. 347–378; *Topolska M. B.* Polacy w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI–XVIII wieku. (Przyczynek do dziejów Polskiej emigracji na wschód w okresie staropolskim) // *Lituanu-Slavica Posnaniensia. Studia historica.* 1987, t. 2, p. 147–166.

⁴⁴ Į Lietuvos istorijos istoriografiją būtina įvesti bent jau Baltstogės istorikų leidinius „Studia Podlaskie“ bei „Białostoczyna“ (pastaruoju 50-ies tomu bibliografija yra: 1998, t. 2.).

sureikšmintą Lietuvos istorijos kontekste, o juo labiau – įvesta į lietuvių historiografijos diskursą.⁴⁵ Palenkė yra LDK lyderis įvairiuose kultūrinuose procesuose: šio regiono jaunuomenės aktyvumas Krokuvos universitete, baigusiujų šį universitetą karjera per Lucko vyskupiją Vilniaus vyskupijoje, Palenkės vaidmuo LDK Reformacijoje – visi ką tik išvardyti reiškiniai verčia permąstyti lenkiškąją LDK istorijos problematiką. Bet kuriuo atveju Lietuvos istorijoje galime kalbėti apie Lietuvos lenkų (o ne vien lenkų Lietuvoje) fenomeną net istorinės – regioninės kilmės prasme.

Tiesa, šiuo atveju svarbesni yra kiti – savimonės – dalykai, kurie labai mažai tyrinėti. Atspirties tašku čia turėtų būti Henriko Visnerio pastebėjimas⁴⁶, jog A. Vijukas Kojelavičius vieną žemaičių vyskupą XVII a. viduryje pavadina „gente polonus, natione lituanus“. Nežinome, ar tokių formulių būta anksčiau. Turint galvoje vėlyvą luominės visuomenės formavimąsi (kuris ir yra prielaida tokioms komplikuotoms savimonės formoms) griežtų formulių gal ir nerasime, tuo tarpu Lenkijoje jau XVI a. viduryje galima išvysti, pvz., Stanislovo Ožechovskio „gente rutenus, natione polonus“. Bet ar būtent su Ožechovskiu polemizavęs Vilniaus vaitas A. Rotun-

das savo garsioju veikalu „Lenko pasikalbėjimas su lietuviu“ nerodė, kad šis iš Lenkijos atvykęs žmogus vadovaujasi būtent formule „gente polonus, natione lituanus“⁴⁷. Ar jos netikslinga ieškoti lenkakalbio kultūrinio modelio pradininko M. Strykovskio kūryboje? Bet kuriuo atveju pastaroji linija rodo, jog būta etnine prasme lenkų kilmės žmonių, kurie Lietuvos interesus netgi santykiuose su Lenkija kėlė aukščiau nei Lenkijos interesus. Tačiau šių pastebėjimų mažai. Čia vėl prisimintina E. Gudavičiaus europeizacijos koncepcija. Viena iš šios koncepcijos išvadų: Lenkija tapo tuo kanalu, kuriuo Lietuva pagaliau pasiekė Europą⁴⁸; lenkai Lietuvos istorijoje suvaidino toki vaidmenį, kokį kitose Vidurio Europos šalyse vokiečiai⁴⁹. Iš viso to išplaukia viena labai svarbi lietuvių istorinei perspektyvai tezė – lenkakalbės kultūros formos dar nebūtinai laikytinos Lenkijos kultūros dalimi.

Taigi XVI–XVII a. turėjo formuotis „lietuvių nacija“, susidedanti iš tradicinių sandų – žemaičių, „rusėnų“ ir lietuvių, taip pat iš lenkų. Antra vertus, nacijos savimonės paieškas apsunkina, o kartu rodo istorinio proceso komplikuotumą Lietuvos visuomenės lenkėjimas. Plačiau

⁴⁵ „Būtovės slėpiniai“ ciklą apie Palenkę (laidos rodytos 1997 07 20, 1997 08 17, 1997 09 21) pavadino „Dukart užmiršta Lietuva“ – buvo turima galvoje šio regiono „užmirštumo“ laipsnis lyginant su šiandieninėje Baltarusijoje esančių Lietuvos istorijos pėdsakų vieta lietuvių istorinėje savimonėje. Tuo tarpu laidose dalyvaavęs ir ekspedicijoje po Palenkę talkinęs dr. J. Maroszekas prisipažino, jog Lietuvos istorikų dėmesys Palenkei, bent jau televiziniu lygmeniu, yra didesnis nei Varšuvos. Tai gana iškalbingas niuansas – juk Palenkė buvo priešakinis LDK kultūros regionas, tuo tarpu šiandieninės Lenkijos istorinėje perspektyvoje tai tėra tik cilinis ar net periferinis istorinis regionas.

⁴⁶ Wisner H. Najjaśniejsza Rzeczpospolita. Szkice z dziejów Polski szlacheckiej XVI–XVII wieku. Warszawa, 1978.

⁴⁷ Solidžiausia ir iškalbiai pavadinta studija apie Rotundą lenkų historiografijoje tebėra: Baryczowa M. Augustyn Rotundus Mielecki, wójt Wileński, pierwszy historyk i apologeta Litwy // *Ateneum Wileńskie*. Wilno, 1935, roc. 10, p. 71–96; roc. 11, p. 117–184. Redaguotas perspaudas: Augustyn Rotundus Mielecki – pierwszy historyk i apologeta Litwy // *Z dziejów polskiej kultury umysłowej w XVI–XVII wieku*. Wrocław, 1976, p. 77–153. Lietuvių historiografijoje beveik visas (P. 75–403) 5-asis „Senosios Lietuvos literatūros“ tomas yra paskirtas A. Rotundui. Čia yra publikuota A. Jovaišos studija „Augustino Rotundo Lietuvos valstybės vizija“, žinomi paties A. Rotundo tekstai bei bibliografija. Žr.: Šešioliukto amžiaus raštija. Vilnius, 2000.

⁴⁸ Gudavičius E. Lietuvos kelias į pasaulio istoriją // *Lietuvos istorijos studijos*. 1994, Nr. 2, p. 97.

⁴⁹ Gudavičius E. Lietuvių tautos ankstyvieji amžiai, p. 58.

žinoma garsi XVII a. pradžios Radvilų frazė: „Nors esame lietuviai, turime vartoti lenkų kalbą“. Lenkėjimo proceuo užuomazgų jau galima įžvelgti XVI a. pradžioje. Vilniuje 1521 m. pradedami sakyti lenkiški pamokslai, o LDK kanceleris A. Goštautas jau meldžiasi iš lenkiškos maldaknygės. Tas pats A. Goštautas 1531 m. išsiunčia pirmąjį Lietuvoje žinomą laišką lenkų kalba. Į Lietuvos Metriką 1538 m. įrašomas pirmasis dokumentas lenkų kalba. Naujas lūžis – 1563 m. Brastos Biblija, spausdinama, kaip teigė pats leidinio iniciatorius M. Radvila Juodasis, „kalba, kurią galėtų suprasti žmonės“, tai yra lenkų kalba⁵⁰. Tiesa, dar ilgai lenkų kalbos perėmimas neprieštaravo lietuvių tautinės savimonės formavimuisi⁵¹. Vis dėlto pamažu lietuvių bajorai pradėjo vadintis lenkais. E. Gudavičius rašo: „Antroje XVII a. pusėje lietuvių bajorai pasivadino lenkais, tačiau dar 1673 m. jie išsikovojo Respublikos seimų šaukimo Lietuvoje alternatyvą. Jie buvo ir lietuviai, o Lietuva neprilygo Mozūrijai ar Mažajai Lenkijai, ji prilygo visai Lenkijai. Kas gi jie buvo? Lietuviai buvo Lietuvos lenkai, o lenkai – Karūnos (Lenkijos) lenkai arba koroniarai. Lenkų tauta buvo suvokiama kaip didžtautė (makronacija), panašiai kaip šiandien anglosaksai, apimantys anglų, amerikiečių, kanadiečių, australų tautas. Lietuva buvo „antroji“ (ne ta) Lenkija“, lietuviai – „kita lenkų tauta“⁵². Šį procesą E. Gudavičius pavadino „antrąja lenkų civilizacijos laida“. Visa tai leistų kelti hipotezę, kad XVII–XVIII a. dar neverta ieškoti dvilaispės formulės: „gente lituanus – natione polonus“. Jeigu lietuvis pasi-

vadina lenku, tai jis toje pačioje savimonės formulėje nepasivadins lietuviu, ir atvirkščiai. Ar tai ne „dvilypė“, pakartojant J. Sawickį, savimonės formulę, tik ieškotina LDK laikais ir rodanti, kad didelė Lietuvos bajorijos dalis virto Lietuvos lenkais. Kaip ten bebūtų, tačiau 1791 metų Gegužės 3-os d. konstitucijos pataisų iniciatoriui, LDK delegacijos seime vadovui maršalkai Kazimierui Nestorui Sapiegai ir tiesioginiam pataisų autoriui, Vilniaus žemės teisėjui Tadui Korsakui Lietuva tebebuvo jei svarbesnė negu Lenkija tai bent jau tikrai lygi jai.

Pabandykime susumuoti šios analizės rezultatus. E. Gudavičiaus koncepcijoje Lietuvos europėizacijos konkreiti išraiška yra kultūros lenkėjimas. Kadangi šis procesas buvo nulemtas fundamentalių civilizacijos poslinkių, reikia atsisakyti polonizacijos, kaip prievartinio lenkų kalbos ir kultūros, skverbimosi į Lietuvą koncepto. Tiek etninės kilmės lenkai LDK, tiek didelė dalis Lietuvos bajorijos tapo Lietuvos lenkais. Todėl šiandieniniai Lietuvos lenkai laikytini jų ainiais ir jų protėvių kilmės problema pasidaro ne pagrindinė, mažai ką bendra teturinti su identiteto formavimusi. Lietuvos lenkų kultūra buvo ir gali būti integrali Lietuvos kultūros dalis, ji yra natūrali Lietuvos istorinių procesų padarinys.

5. Lietuvos ir Lenkijos visuomeninių opinių suartėjimai

Istorinės sąmonės teorijos neverčia „dailinti“ istorijos, nutylėti jos aštriuosius klausimus ir kartu neskaitina išradinėti įvairioms tautoms tapačių vaizdinių. Tačiau senoji Lenkijos–Lietuvos istorija ketelą amžių buvo bendra, todėl surasti tai, kas jungia, o ne skiria, yra daug lengviau. Nors lietuvių istoriografija turbūt ir ateityje Lietuvos lenkėjimo procesus vertins negatyviai, tačiau šio

⁵⁰ Žr.: Bumblaukas A. Polonizacija Litwy, p. 45.

⁵¹ Gudavičius E. Lietuvos pritaipimo prie Europos, p. 14; Idem. Lietuvos kelias į pasaulio istoriją, p. 98.

⁵² Gudavičius E. Kas sava ir kas skolinta mūsų kultūroje // *Kultūros barai*. 1993, Nr. 11, p. 68; Plg.: Idem. Lietuvių tautos ankstyvieji amžiai, p. 60.

proceso suvokimas kaip Lietuvos ėjimo į Europą kaina jau nebeis vertinti jo kaip „klastingos lenkų politikos“ padarinius. Lietuvos lenkėjimo, kaip europeizacijos išraiškos, samprata nebeis taip jautriai reaguoti į Lenkijos „civilizacinės misijos“ koncepcijas. Antra vertus, lenkų istoriografijoje įvykęs lūžis pripažinti LDK istorinį subjektiškumą nebeis ir lenkų savimonei XX a. Lietuvos valstybingumą laikyti nauju, „žemaitišku“ reiškiniumi, ir kartu pripažinti lietuviams teisę jaustis autochtonais savoje sostinėje. Visa tai jau yra moksle įvykusios permainos⁵³. Tačiau jo objektas yra senoji Lenkijos–Lietuvos istorija, kuri, lyginant su XX a., laikytina nekonfliktiška. Kitas aspektas – šiuolaikinių politinių santykių darna⁵⁴ ir viešoji opinija, kurioje ima reikštis nuosaikūs požiūriai į konfliktinius istorijos epizodus. Iš Lenkijos visuomeninės opinijos pusės – federalistinių koncepcijų įžvalgos J. Pilsudskio politinėje programoje, pripažinimai, jog Vilniaus prijungimas prie Lenkijos XX a. buvo klaida ir netgi – priekaištai lenkams, kam pastarieji bando vieni pretenduoti į Abiejų Tautų Respublikos palikimą⁵⁵. Iš lietuvių pusės – nuoseklios T. Venclovos pastangos oponuoti polonofobinėms tendencijoms lietuvių savimoneje. Būtent šis lietuvių intelektualas pirmasis mūsų istoriografijoje išskėlė federalistinių amžiaus pradžios projektų reikšmę ir rado jų šalininkų tuometinėje Lietuvoje⁵⁶.

Tiesa, kaip ir Lenkijoje, taip ir Lietuvoje tuo metu nugalėjo nacionalistinės tendencijos, tačiau

⁵³ Žr.: *Bumblauskas A. Polsko–litewskie stosunki cywilizacyjne*, p. 757–762.

⁵⁴ *Lopata R. Lietuvos ir Lenkijos valstybinių santykių raida nuo 1990 metų // Šiaurės Atėnai*. 1998, spalio 17, Nr. 37 (431), p. 3.

⁵⁵ *Widacki J. Lenkiška? Lietuviška? Bendra // Šiaurės Atėnai*, 2000, gegužės 27, nr. 20 (510), p. 3. Tai – nauja istorinės sąmonės perspektyva, siūlant lietuviams, baltarusiams bei ukrainiečiams jaustis šeimininkais Krokuvoje.

⁵⁶ *Venclova T. Prarasto orumo beiškant*, p. 7–8; *Idem. Litwo, ojczyzna nasza // Lithuania*. 1998, Nr. 1 / 2 (26 / 27), p. 81–82.

R. Lopata 1998 m. vasario 16 d. atkreipė dėmesį į A. Smetonos gyvenimo pabaigoje prisipažinimą, „jog grynai tautinė valstybės sutvarkymo koncepcija buvo klaida. Prie šių lietuviškosios opinijos permaitinimų reikėtų priskirti Stepono Batoro idėjos grįžimą į Vilniaus universitetą (su paminėjimu lenta), tarpukario Vilniaus universiteto paveldo įvedimą į Lietuvos kultūrinį kontekstą ir istorinę savimonę, netgi nebesibaiminimą siužetų apie J. Pilsudskį⁵⁷). Tikra Lenkijos ir Lietuvos istorinės sąmonės perspektyvų suderinimo akcija tapo Vygrių deklaracija. Ji gimė iš dr. Leono Brodowskio vadovaujamo Lietuvos bičiulių klubo ir redaguojamo periodinio ketvirtinio almanacho „Lithuania“ kultūrinės visuomeninės linijos, į kurią gyvai sureagavo vienas solidžiausių Lietuvos kultūros žurnalų – „Kultūros barai“, redaguojamas Bronio Savukyno. Būtent šių abiejų leidinių redakcijos tapo tradicinių Lenkijos ir Lietuvos kultūrininkų simpoziumų⁵⁸ organizatoriais. Pirmame iš šių simpoziumų, 1997 m. įvykusių Vygriuose, ir buvo parengta minėta deklaracija⁵⁹. Ją rengė ir pasirašė, be kitų, Cz. Milozas, T. Venclova, L. Brodowski, B. Savukynas,

⁵⁷ Tiesa, pas mus apie J. Pilsudskį parašytų tekstų dar nėra, tačiau spausdinami lenkų istorikų tekstai (pvz., *Widacki J. Pilsudskis ir Vilnius // Šiaurės Atėnai*. 2000, liepos 1, Nr. 25 (515), p. 9, 11). Naujaisioje Viniiaus universiteto istorijoje jau publikuojamas 1929 universiteto 350 metų jubiliejui skirtas medalis su J. Pilsudskio portretu. Žr.: *Vilnius University: 1579–1999*. Vilnius, 1999, p. 45. Žr. dar: *Państwowa Odradzala sie w bolach // Gazeta Wybozca*. 1998 02 17.

⁵⁸ Vygrių konferencija įvyko 1997 m. birželio 27 d. Jos medžiaga publikuota „Lithuania“ Žr.: *Spotkanie twórców kultury polskiej i litewskiej na Wigrach // Lithuania*. 1998, Nr. 1/2 (26/27), p. 57–132; *Druskininkų konferencija buvo surengta 1998 m. rudenį. Jos medžiaga spausdinta „Lithuania“*. Žr.: *Lithuania*. 1999, Nr. 1 / 2 (30 / 31), p. 44–68. Trečiasis susitikimas įvyko Varšuvoje 2000 m. kovo 11 d.: *Medžiaga spausdinta „Lithuania“*. Žr.: *Lithuania*. 2000, Nr. 1 (34), p. 25–31.

⁵⁹ Deklaracija twórców kultury Litwy i Polski. *Wigry, Polska, 27 czerwca 1997 roku // Lithuania*. 1998, Nr. 1/2 (26/27), p. 130–131. Lenkijoje deklaraciją išspausdino „Gazeta Wyborcza“ ir „Tygodnik Powszechny“, Lietuvoje „Lietuvos rytas“, „Lietuvos aidas“ ir „Kurjer Wilenski“.

J. Bardachas. Šioje deklaracijoje sakoma: „Lietuvių tautinis atgimimas XIX amžiaus antroje pusėje ir vėliau vyko kovos su polonizacija dvasia. Tas faktas ir lenkų reakcija į jį lietuvių ir lenkų santykius padarė antagonistiškus. Po Pirmojo pasaulinio karo nesantaikos židiniu tapo Vilniaus, kuris tuo metu buvo inkorporuotas į Lenkiją, priklausomybės klausimas. Kai Lietuva atgavo savo istorinę sostinę, neliko ir svarbiausios lietuvių ir lenkų konflikto priežasties.

Vėlesniais dešimtmečiais lietuvių ir lenkų elitų sąmonėje įvyko svarbių pokyčių: buvo reviduoti nacionaliniai stereotipai, ir tai atvėrė kelią objektyviam praities vertinimui.

Kalbėdami apie naujausius laikus, pabrėžtinai pareiškiame, kad mūsų kultūrinių ir socialinių-politinių sanklodų bendrumo išraiška yra per pastaruosius septynerius metus susiklostę gražūs Lietuvos ir Lenkijos valstybių santykiai, šiuo metu visiškai atitinkantys Vakarų Europos valstybėms būdingus standartus.⁶⁰ Taigi paaiškėjo, kad galima prieiti prie bendrų išvadų netgi svarstant kontraversiškausias temas. 1997 m. spalio 19 d. „Būtovės slėpiniai“ parodė ir komentavo Lenkijos TV sukurtą filmą (rež. M. Maldis) „Erelis ir Vytis“. O juk jame skamba mintis, kad reikia pastatyti tokį patį paminklą Glintiškėse ir Dubingiuose...

Vis dėlto svarbiausia lietuvių ir lenkų istorinės sąmonės suartėjimo prielaida ar rezultatas (tas ne tiek svarbu) būtų susiformavusi Lietuvos lenkų⁶¹, o ne lenkų Lietuvoje savimonė ir jos iškelimas į mokslinį diskursą⁶². Be jos vargiai ima-

nomas tolesnis aktyvus „aštriųjų kampų“ gludinimas, gyvas lenkakalbės kultūrinės tradicijos saugojimas Lietuvoje. Savo ruožtu Lietuvos lenkų istorinei perspektyvai susiformuoti reikėjo poslinkių mokslinėje savimonėje – lenkiškoji Vilniaus ir Lietuvos problematika turi tapti ne tik apskritai mokslo, bet būtent – Lietuvos istoriografijos ir istorinės savimonės objektu. Tik tokiu būdu lenkiškieji Lietuvos istorijos aspektai gali būti traktuojami kaip integralios, o ne kaip sveltinkūnės Lietuvos kultūros dalys. Be tokios mokslinės transformacijos sunkiai tikėtina reljefingesnė Lietuvos lenkų istorinė perspektyva.

Nebūtina laukti, kad Lietuvos lenkai pamiltų M. Daukšą taip pat aistringai, kaip ir M. Strykovskį. Lietuvos atmintyje turi užtekti vietos ir M. Daukšai, ir M. Strykovskiui, ir A. Rotundui. Būtent jo kūryboje, veikloje ir laikysenoje tikslinga ieškoti „gente polonus, natione lituanus“ formulės. O ar ne jos palinkėjo šiandieniniams Lietuvos lenkams Popiežius Jonas Paulius II-asis 1993-ųjų metų rugsėjį apsilankęs Vilniuje?

6. Lietuvos rusų, baltarusių ir ukrainiečių istorinės sąmonės realijos

Lietuvos istorinėje sąmonėje nuo seno įsitvirtinęs stereotipas, kad Lietuvos rusai – tai sentikiai⁶³. Jų istorijos ir kultūros tyrimai dabar labai pasistūmėjo į priekį⁶⁴. Vis dėlto sentikio su-

⁶⁰ Žr.: Būčys P. Rusai stačiatikiai ir sentikiai Lietuvoje // *Athenum*. Kaunas, 1936, t. 7, Nr. 1, p. 65–163.

⁶¹ Sentikių studijas organizuoja Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedra ir Kultūrinių bendrijų studijų centras. Buvo sudaryta kompleksinė sentikių tyrimų grupė, vadovaujama dr. V. Čiubrinsko. Ši grupė organizavo ekspedicijas ir konferencijas, rašomi bakalauriniai ir magistriniai darbai, 1998 m. doktoratą tema „Sentikiai Lietuvoje XIX a.“ apgynė G. Potašenko. Pagrindiniai tyrimai atspindi šiose publikacijose: Lietuvos sentikiai: duomenys ir tyrimai. Старообрядцы Литвы: материалы и исследования, 1996–1997 / red. V. Čiubrinskas. Vilnius, 1998. Taip pat žr.: Potašenko G. Sentikiai ir Lietuva // *Liaudies kultūra*.

⁶² Deklaracijos tekstas cituojamas iš: Lietuvos ir Lenkijos kultūros kūrėjai pareiškė neturį nesutarimų // Lietuvos rytas. 1997, liepos 5, Nr. 155.

⁶³ Lietuvos lenkų pilietinės sąmonės susiformavimą akivaizdžiai parodė vos ne visų Lietuvos lenkų organizacijų sukurtas komitetas remti Lietuvos pastangas dėl narystės NATO. Šia proga pareikšta Lietuvos lenkų savimonės formulė palydyta: *Nowak-Jeziorska J. Žodis lietuviams // Šiaurės Atėnai*. 2000, birželio 24, Nr. 24 (514), p. 11.

⁶⁴ Kaip minėta, Lietuvos lenko Jano Sawickio monografija (Žr.: išn. 36) – tai to paties mokslinio diskurso – nuo J. Bardacho iki A. Kulakausko – dalys.

tapatinimas su Lietuvos rusu, atrodo, netenkina dalies mūsų visuomenės. Paprasčiausias pavyzdys – jau ne kartą minėta virtuali paroda, kur Lietuvos sentikiai ir Lietuvos rusai turi atskirus puslapius⁶⁵. Į kokius Vilniaus istorijos siužetus orientuojasi pastarieji „Lietuvos rusai“? Tai visų pirma XIX–XX a. I pusės kultūros faktai ir asmenybės – Aleksandro Puškino sūnus Grigorijus, Piotras Stolypinas, Markas Antokolskis, Mstislavas Dobužinskis, Michailas Bachtinas ir kiti daugiau ar mažiau su Vilniaus istorija susiję žmonės. Nors iš LDK laikų prisimenami kultūros faktai, labiausiai sietini su išeiviais iš Rusijos, vis dėlto prisimenamas ir Vilniaus „rusų miestas“, stačiatikių cerkvės bei Meletijus Smotrickis. Panašiai visa stačiatikiška ir net apskritai „baltarusiška“ tradicija rusams priskiriama tiek akademinuose⁶⁶, tiek reprezentaciniuose⁶⁷ veikaluose. Šią istoriografinę situaciją reikėtų patyrimuoti nuosekliau, tačiau, regis, ją veikia tradicija, einanti nuo XIX–XX amžių sandūros rusų istoriografijos⁶⁸, kuri nesistengė išvelgti ukrainiečių ir baltarusių kultūrinio paveldo.

Tuo ypač stebėtis nereikėtų, nes Lietuvos rusų bendruomenė saviraiškos prasme yra daug aktyvesnė už Lietuvos baltarusius, ką jau bekalbėti apie ukrainiečius. Pateiksime tik vieną, ta-

čiau iškalbingą pavyzdį: 1995 m. Lietuvoje buvo leidžiami 55 rusiški periodiniai leidiniai, o baltarusiškas – tik vienas⁶⁹. Kaip ten bebūtų, tačiau jei Lietuvos ar Vilniaus rusai yra įvedami į Lietuvos istorinę savimonę lygiai taip pat, kaip ir Lietuvos lenkai ar žydai⁷⁰, jei būtent šios trys tautos yra publicistikos dėmesio centre, tai Lietuvos baltarusiams ar ukrainiečiams neteikiama beveik jokio dėmesio⁷¹. Jiems nesiūloma (o gal šios bendrijos ir pačios nerodo aktyvumo) prisistatyti Lietuvos kultūrą reprezentuojančiuose leidiniuose ar virtualiose parodose⁷². Gal nepadarysime didelės klaidos teigdami, jog šių tautų atstovus lietuviai traktuoja kaip sovietmečiu gimusias ir neorganizuotas bendrijas. Spaudos analizė leidžia kai kam padaryti išvadą, jog tokia „visiškai neorganizuota tautinė mažuma yra Lietuvos ukrainiečiai, nes jiems skirtas publikacijas galima suskaičiuoti ant pirštų“⁷³. Mažai Lietuvoje domimasi ir pačia Ukraina – be politikų deklaracijų tegalima paminėti tik LRT TV laidos „Būtovės slėpiniai“ ciklą, skirtą Lietuvos istorijos pėdsakams Ukrainoje⁷⁴. Tiesa,

1993, Nr. 6, p. 21–26; 1994, Nr. 1, p. 35–37; Idem. Sentikystė ir sentikai Lietuvoje // *Naujas židynys-Aidai*. 1995, Nr. 7–8, p. 587–590; Idem. Sentikių Bažnyčia Lietuvoje 20-me amžiuje // *Lietuvos istorijos studijos*. 1997, Nr. 5, p. 107–127; Idem. Sentikio įvaizdžiai lietuvių kultūroje // *Kultūros barai*. 1998, Nr. 10, p. 49–55.

⁶⁵ Lietuvos rusai sentikiai: istorija ir kultūra // Lietuvos kultūros paveldo tūkstantmečio virtuali paroda, <http://alka.mch.mii.lt/Religija/Sentikiai/index7c.lt.htm>; Lietuvos rusų kultūra // *Ibid.*, <http://www.rkc.lt/paveldas/default.html>.

⁶⁶ Русская литература в Литве XIV–XX вв. Хрестоматия. Vilnius, 1998.

⁶⁷ Žr. pvz.: Lietuva: Praeitis, kultūra, dabartis. Vilnius, 1999, p. 82–83.

⁶⁸ Tokia koncepcija buvo būdinga ir iškiliausiam bei objektyviausiam, anot J. Jurginio, šios istoriografijos atstovui J. Kračkovskui. Žr.: Крачковский Ю. Старая Вильна до конца XVII столетия. Вильна, 1893.

⁶⁹ Vaitiekus S. Ochrona mniejszości narodowych na Litwie: więzi oraz oddziaływanie wzajemne prawa krajowego i międzynarodowego // *Lithuania*. 1997, Nr. 1 / 2 (22/23), p. 142.

⁷⁰ Lithuania: Facts and Figures, p. 113–115.

⁷¹ Kiaulakis G. Tautinės mažumos Lietuvos dienraščiuose, <http://www.artium.lt/brevi/varia/taut.html>

⁷² Leidinyje „Lithuania: Facts and Figures“ (žr.: Lithuania: Facts and Figures, Vilnius, 1999, p. 106–115) be Lietuvos rusų temos yra tik Lietuvos žydų ir lenkų temos. Knygoje „Lietuva. Praeitis, kultūra, dabartis“ be Lietuvos lenkų, rusų ir žydų siužetų, dar yra puslapių, skirtų totoriams, karaimams ir čigonams. Žr.: Lietuva. Praeitis, p. 76–99. Lietuvos kultūros paveldo tūkstantmečio virtualioje parodoje (žr.: <http://alka.mch.mii.lt/foje.lt.htm>) be minėtų temų (išskyrus čigonus), dar atskirai pristatomi Lietuvos rusai sentikiai. Tiesa, nuostabą kelia tai, kad virtualioje parodoje nerasime ir Lietuvos lenkų temas.

⁷³ Kiaulakis G. Tautinės mažumos Lietuvos dienraščiuose, <http://www.artium.lt/brevi/varia/taut.html>

⁷⁴ „Būtovės slėpiniai“ laidos, rodytos 1999 metais.

retsykais ukrainiečiai prisimena T. Ševčenkos studijas Vilniaus universitete XIX a. pradžioje, tačiau, ko gero, tai yra Ukrainos ambasados Lietuvoje, o ne ukrainiečių bendruomenės nuopelnas.

Dar įdomiau su baltarusiais. Nors šiuo metu Lietuvoje yra daug jų organizacijų, veikia baltarusiška gimnazija bei Baltarusių kalbos ir literatūros katedra Vilniaus Pedagoginiame universitete, o radijas ir televizija reguliariai transliuoja laidas baltarusių kalba⁷⁵, jie spaudoje net kartais pavadinami „tyliaisiais mūsų kaimynais“⁷⁶. Todėl nenuostabu, kad baltarusių identitetas nėra tirtas. Atrodo, kad baltarusiai prisimena XX a. pradžios Vilniaus kultūros personažus, baltarusių rašytojus Janką Kupalą ir Jakubą Kolasą, gal dar už lietuvių S. Kairio ištekėjusią rašytoją Ciotką (Aloizą Paškevič) ar vieną iš Lazdynų Pelėdų – Mariją – vedusį Vaclavą Lastouskį, parašiusį pirmąją Baltarusijos istoriją, prisimena I. Luckevičiaus įkurtą gudų muziejų ir kitus XIX–XX amžiaus faktus⁷⁷. Vis dėlto gal yra ir kita linija, siekianti monopoliškai pretenduoti į visą LDK ir Vilniaus palikimą. Tokios pozicijos kai kas laikosi Baltarusijoje⁷⁸. Aišku, kad tai vaikiškos besiformuojančios tautinės baltarusių istoriografijos ligos. Į pseudomokslinius M. Jermolovičiaus išvedžiojimus argumentuotai yra atsakęs E. Gudavičius⁷⁹. Kokia LDK paveldo dalis galėtų būti laikoma baltarusiška?

Vilniuje, pačioje Senamiesčio šerdyje, yra Rusų gatvė. Taip net pavadinta laida rusams nacionalinėje televizijoje. Tačiau juk Rusų gatvė yra buvusi vos ne „centrinė“ LDK (o ne Maskvos!) stačiatikių, (vėliau unitų) metropolito jurisdikcijos gatvė. Tad gal ją reikėtų vadinti Baltarusių gatve?

7. „Rusėniškoji“ senojo Vilniaus istorijos linija

Plačiau nesustosime ties gana paplitusiomis LDK kaip „lietuvių – rusų“ ar „lietuvių – baltarusių“ (kartais šie sandai sukeičiami vietomis) koncepcijomis. Čia pastebėsime, kad jos nekreipia dėmesio nei į dar V. Pašutos iškeltą tezę apie LDK kaip lietuvių sukurtą valstybę, nei į stačiatikiškosios visuomenės integracijos procesus, vykusius LDK XV–XVI a. Antra vertus, istoriografija lyg ir yra palikusi plačią nišą šiuolaikinių baltarusių istorinės sąmonės perspektyvai su minėta koncepcija apie Lietuvos Metrikos, metraščių ir Statutų kalbą kaip senųjų baltarusių kalbą⁸⁰. Bet kur tada dėti ukrainiečius? Juk toje raštų kalboje Voluinės, t. y. šiuolaikinės Ukrainos, tarmės požymių pradiniu šios kalbos gyvavimo etapu (Vytauto laikais) buvo netgi daugiau nei „baltarusizmų“⁸¹. O ką apskritai daryti su „baltarusišku“ LDK ir Vilniaus pobūdžiu, jei šios valstybės ir kartu miesto likimą XVI a. lėmė 1514 m. Oršos mūšio herojus „ukrainie-

⁷⁵ Lietuvos tautinės mažumos. Vilnius, 1998, p. 11.

⁷⁶ Žr. išn. 73.

⁷⁷ Lietuvos tautinės mažumos, p. 9–10.

⁷⁸ Žr.: Šimtas Baltarusijos istorijos klausimų ir atsakymų: Fragmentai // *Naujasis Židinys – Aidai*. 1994, Nr. 9–10, p. 47–51. Ten pat ir baltarusiško „imperializmo“ kritika: Stalioraitis K. DLK paveldas ir baltarusiai // *Ibid.*, p. 52–56.

⁷⁹ Gudavičius E. „Vieno mito pėdsakais“ // *Atgimimas*. 1994, liepos 20, Nr. 29 (295), p. 7,10; liepos 27, Nr. 30 (296), p. 10–11; rugpjūčio 3, Nr. 31(297), p. 10–11.

⁸⁰ Lazutka S. Lietuvos Statutai, jų kūrėjai ir epocha. Kaunas, 1994, p. 17–18; Idem. *Įžnyk Statutów litewskich i Metryki litewskiej* // Lithuania. 1997, Nr. 1/2 (22/23), p. 27–33. Žr. dar: Vladimirovas L. Kokia kalba buvo kalbama ir rašoma Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV–XVII amžiais? // Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija. Vilnius, 1982, t. 22, p. 103–118.

⁸¹ Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos istorija, t. 2, p. 119–120. Beje, tai ir yra šiam autoriui vienas iš argumentų už „LDK slavų kanceliarinės“ kalbos sąvoką.

tis“ Konstantinas Ostrogiškis. Užtenka tik išvardyti šias problemas, kad į savo svarstymų kontekstą galėtume įtraukti E. Gudavičiaus koncepciją⁸² apie rusėnų⁸³ tautą. Šios koncepcijos esmė E. Gudavičius trumpai yra nusakęs taip: „Rusų tauta suskilo į tris slavų tautas: rusus, baltarusius ir ukrainiečius. Paprastai tiek mokslinėje, tiek popularioje literatūroje tas suskilimas chronologiškai laikomas vienodu. Bet aš norėčiau vis dėlto pakoreguoti: XIV–XVI amžiuje rusų tauta iš tikrųjų suskilo, bet ne į tris, o į dvi tautas: į didžiarusius arba, kaip mes šiandien pasakytume, į rusus ir į vakarų rusus, nes nei ukrainiečių, nei baltarusių tada dar nebuvo. XVI a. jie buvo kita tauta negu rusai, bet

⁸² Gudavičius E. Lietuvos istorija. Nuo seniausių laikų iki 1569 metų. Vilnius, 1999, t. 1, p. 436–439, 452–456. Žr. dar: Idem. Dėl gudų kanceliarinės slavų kalbos ir t. t. // *Voruta*. 1992, balandžio 29, Nr. 16 (58), p. 2; Idem. Gudai // *Lietuvos istorijos metraštis*. 1991 metai. Vilnius, 1993, p. 158–159.

⁸³ Tiesa, E. Gudavičius juos vadina gudais, tuo tarpu mes vartojame rusėnų terminą, įvertinę tą aplinkybę, jog pastaruju metu įsigali tendencija gudais vadinti dabartinius baltarusius, o E. Gudavičiaus siūlymas šiuolaikinius baltarusius vadinti „baltgudžiais“ bent kol kas nepriįja. Lenkų istoriografijoje šios problematikos kontekste dažniausiai vartojama „rusino“ sąvoka, o „rusino“ kalba ir kultūra vadinama „ruski“, griežtai skiriant nuo „rosyjski“. Tiesa, lenkų istoriografija atsiduria keblioje situacijoje, kai nori „rusino“ sąvoką pati išversti į kitas kalbas. Akivaizdus pavyzdys yra keblumas dėl sąvokų net tokiaime solidziame leidinyje kaip „Przegląd Wschodni“. Pavyzdžiui: M. Plewczyński straipsnis „Rusini litewscy w armii koronnej w latach 1501–1569“ (Przegląd Wschodni. 1994, T. 3, Zesz. 3 (11) angliškoje santraukoje pradedamas „Lithuanian Russianians...“, lietuviškame turinyje – „Rusai ...“ (šiuo atveju dingio ir „Lietuva“), o dar įdomiau baltarusiškame, ukrainietiškaime ir rusiškaime turiniuose – čia tekstas pavadinimo pradžioje tik „беларусы...“ Antra vertus, ir lietuvių istoriografijoje yra nuo seno vartojama „rusino“ sąvoka. 1997 m. VU Istorijos fakulteto bei Lietuvos ukrainiečių kultūros centro surengtame kollokviume „LDK slavų etnonimai: rusinas–gudas–baltgudis–baltarusis–ukrainietis–rusas. Vartojimo tradicija ir dabartis“ D. Kuolys pasiūlė šiuo atveju vartoti „rusėno“ terminą. Tokia forma atitinka tradicinę lietuvių darybą, pvz., anykšėnas, kupiškėnas etc.

jie buvo viena tauta. Štai būtent tą tautą aš ir būčiau linkęs vadinti gudais. <...> Taigi manau, kad „gudo“ apibrėžimą reikia taikyti tai tautai, kurios šiandien jau nėra. Šita gudų tauta maždaug XVII amžiuje suskilo į ukrainiečius ir baltarusius“⁸⁴. Šiandien rusėniškoji problematika yra viena iš aktualiausių LDK istorijos problemų lietuvių istoriografijai⁸⁵. Lenkų istoriografija šiuo klausimu yra lygi milžiniška⁸⁶, tačiau LDK specifinės realijos joje nėra išryškintos. Jau minėti E. Gudavičiaus ir jo mokinių darbai⁸⁷ yra tvirta šito darbo pradžia. Tad ką galime pasakyti apie rusėniškąjį paveldą Vilniuje?

Šis paveldas ateina per dinastijos kunigaikščių, priėmusius stačiatikybę. Tiesa, iš pradžių jie tiek geografinė, tiek politinė, tiek kultūrinė prasme virsdavo Lietuvos visuomenės periferija. Tačiau stačiatikybė tarsi grįždavo į Vilnių per stačiatikes Algirdo žmonas, kurioms čia buvo statomos cerkvės, ir per dvariškius⁸⁸. Jau nuo

⁸⁴ Gudavičius E. Gudai – baltarusiai – baltgudžiai // *Voruta*. 1992, sausio 2, Nr. 1 (43), p. 5.

⁸⁵ Rozmowa Jana Sawickiego z Alfredem Bumblauskasem // *Lithuania*. 1999, Nr. 3 (32), p. 42–53.

⁸⁶ Paminėsime vien bibliografiją, kurioje yra 5780 pozicijų: Sosna G. Wstępna bibliografia chrześcijaństwa wschodniego. Druki polskojęzyczne okresu współczesnego. Ryboły, 1994;

⁸⁷ *Girkontas R.* Bandymai įgyvendinti bažnytinę uniją Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XV a. I pusėje // *Lituanistika*. 1995, Nr. 3; Idem. Bandymai įgyvendinti bažnytinę uniją Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XV a. II pusėje // *Lituanistika*. 1993, Nr. 1; Trimonienė R. Katalikų bažnyčios politika bažnytinės unijos klausimu Kazimiero ir Aleksandro valdymo metais. *Lietuvos katalikų mokslų akademijos metraštis*. Vilnius, 1998, Nr. 12, p. 327–339; Kirkiėnė G. Dėl Chodkevičių konfesinių orientacijų XVI a. // *Ibid.*, p. 341–346; Idem. Pastabos kai kuriais Chodkevičių kilmės klausimais // *Tarp istorijos ir būtovės. Studijos prof. Edvardo Gudavičiaus 70-mečiui / sud. A. Bumblauskas, R. Petrauskas*. Vilnius, 1999, p. 177–192; Černius R. Konfesinis ir politinis XV a. pabaigos Bažnytinės Unijos aspektas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštijoje // *Ibid.*, p. 235–261.

⁸⁸ *Baronas D.* Trys Vilniaus kankiniai: gyvenimas ir istorija (istorinė XVI a. ir šaltiniai). Vilnius, 2000.

XIV amžiaus Vilniuje formavosi rusėnų „mistas“ – „russkaja storona“. Jame iki XVI a. cerkvių jau buvo daugiau nei bažnyčių, tai savo ruožtu pastebėjo ir to meto užsienio keliautojai. XVI a. tikrą revoliuciją sukėlė K. Ostrogiškis, ne tik perstatęs soborą, pastatęs Šv. Mikalojaus cerkvę, bet ir kitoje Rotušės aikštės pusėje tai yra jau ne „rusų pusėje“, pastatęs Priskėlimo ir prie Aušros vartų – Šv. Trejybės cerkves. Taigi vienu metu (iki kol nebuvo pastatyta jėzuitų Šv. Kazimiero bažnyčia) visas Vilniaus branduolys buvo stačiatikiškų cerkvių šešėlyje. Todėl nenuostabu, kad ir Vilniaus magistrata stačiatikiškai turėjo pusę visų vietų. K. Ostrogiškio vaidmuo tuo nesibaigė: vieno iš Vilniaus simbolių – Aušros vartų pavadinimas iki šiol nepaaiškinamas. Tuo tarpu išeivijos istorikas S. Dirmantas be nuorodos į šaltinius yra pateikęs faktą, jog Oršos mūšio nugalėtojui K. Ostrogiškiui buvo suruoštas triumfas ne kur kitur, o prie tuo metu statomų Aušros vartų⁸⁹. Taigi aušra čia tikrai niekuo dėta. Bet niekuo dėta ir lenkų Ostra. Iš tikro šie vartai turėtų vadintis „Ostrožska brama“... Taigi, ar nebus K. Ostrogiškio epocha rusėniškojo Vilniaus istorijos apogėjumi? Kad Lietuvos stačiatikių visuomenė nesiiidentifikuoja su Maskva, parodė jau 1508 metų M. Glinskio maišto siužetas – rusėnai šio maišto neparėmė. Tuo metu išbuvęs Maskvos nelaisvėje 7 metus, iš jos pabėga ir į Lietuvą grįžta ir K. Ostrogiškis. Tai politinė klausimo dalis. Kita vertus, tiek K. Ostrogiškis, tiek kiti rusėnų didikai ir bajorai tuo metu cerkves stato jau ne bizantiniu, o gotikiniu stiliumi – tai beje, tapo unikaliu reiškiniu visos Europos kultūroje. Ši vakarietiška kultūrinė laikysena taip pat rodė susiformavusią rusėnų tautą. Šios tautos kalba

ir tapo oficiali LDK rašto kalba. Nežinome, kiek ir kada rusėniškai kalbėta Ponų taryboje, tačiau turint galvoje XVI a. pradžioje K. Ostrogiškio galią ir prestižą (jis net išsireikalavo specialią privilegiją sėdėti arčiau valdovo nei aukštesnio rango lietuvių didikai), argi negalima įsivaizduoti situacijos, kad būtent šis didikas galėjo priimti Lietuvos ponų tarybai rusėnų kalbą⁹⁰ kaip gyvąją kalbą, kurią galėjo suprasti Zigmanto Senojo lenkiškoji aplinka? Taigi, ar ne K. Ostrogiškis nulėmė, kad jo pagrindinis priešininkas A. Goštautas puolė prie lenkiškų maldaknygių – Lietuvos ponija turėjo imti pavydėti rusėnų kalbai teikiamų galimybių... Lietuvos elitas pajudėjo lenkų kalbos ir kultūros linkme, tačiau kartu, kaip minėta, formuodamas lietuvių „naciją“. Šios nariais turėjo tapti ir dalis rusėnų visuomenės – visų pirma Chodkevičiai. Jos aplinkoje anksčiausiai subrendo bažnytinės unijos idėjos, pereita į katalikybę bei reformaciją, ir net pradėta kildinti save iš lietuvių.⁹¹ Tai jau rodė visiškai naujus identiteto bruožus, kurie leistų juos įvardyti kaip lietuvių „nacijas“ atstovus, jau atsisakiusius savimonėje rusėniškos kilmės sando. XVI a. antroje pusėje Chodkevičių aplinkos žmogui T. Jevlaševskiui, kilusiam iš rusėnų, jau atrodydys, kad rusėnai yra tokie patys lietuvių nacijos nariai, kaip ir žemaičiai bei lietuviai. Tiesa, dalis Chodkevičių (Supraslio linija) per visą

⁹⁰ Apie rusėnų kalbą, kaip gyvąją žr.: Lazutka S. Lietuvos Statutai, p. 17–18. Idem. „Knygos“ kalba. Lietuvos Metrika (1528–1547): 6-oji Teismų bylų knyga. Vilnius. 1995, p. CXIX–CXXII; Idem. Język Statutów litewskich i Metyki litewskiej // Lithuania. 1997. Nr. 1/2 (22/23), p. 31–33.

⁹¹ Chodkevičių kilmės ir konfesinės orientacijos problema labai sudėtinga. G. Kirkienės tyrimai parodė, kad jie tikrai ne iš Ukrainos, o (didelė tikimybė) iš Gardino ar Palenkės regiono. Be to, kategoriškai neatmetina ir jų lietuviškos kilmės versija. Vis dėlto kai kurių jų giminės linijos ilgai nusitęsusi stačiatikiška – unitiška laikysena grįstą nuomonę, kad jie – rusėnų kilmės. Žr.: Kirkienė G. Pastabos kai kuriais Chodkevičių, p. 177–192.

⁸⁹ Dirmantas S. Smolensko koridorius ir kas jame įvyko prieš 450 m. ties Orša // *Tautos praeitis*. Chicago, 1965. T. 2, kn.2 (6), p. 19–48.

XVI amžių, atrodo, laikėsi unitinės pozicijos. Ar tokioje konfesinėje laikysenoje neverta bent hipotetiškai ieškoti „gente rutenus – natione lituanus“ formulės? Toks identitetas arba konfesinės bei kultūrinės integracijos pastangos, taip pat politinis lojalumas ar net nuopelnai pavertė rusėnus kompromiso su lietuviais partneriais, o tai ir buvo vadinamosios „krikščioniškosios tolerancijos“ pagrindas. Bažnytinės unijos genėzės laikotarpis, užtrukęs daugiau nei pusantro šimto metų dar labai nedaug tyrinėtas. O juk jame būta ne tik oficialių nepavykusių unijos projektų, bet ir „pogrindinės“ unitinės laikysenos. Atrodo, kad šiuo požiūriu reikėtų vertinti tiek Pranciškų Skoriną vertusį Juditos knygas, kurias stačiatikiai laiko apokrifinėmis, tiek ir į XVI amžiaus II-osios pusės kultūrininkus. Gal tiek šie, o juo labiau tikri unitai po 1596-ųjų metų, taigi visos bažnytinės unijos kultūrinės tradicijos⁹² jau laikytini nebe rusėnais LDK, o Lietuvos rusėnais? Kita vertus, ir po Brastos bažnytinės unijos liko stipri stačiatikybės ir stačiatikiškos raštijos tradicija su tokiomis išskiliomis figūromis kaip Meletijus Smotrickis ir broliai Zizanjai⁹³. Aišku, kad tai taip pat rusėnų kultūros dalis⁹⁴. Kita vertus, stačiatikiška tradicija ro-

dytu, kad bent dalis rusėnų išlaikė savo „nacijos“ identitetą, o neperėjo į lietuvių naciją.

Visos šios mūsų pasiūlytos konstrukcijos ir formulės primena eksperimentus, vykdomus laboratorijoje, kai už jos sienų verda visai kitoks gyvenimas – viską jaukiantis lietuvių ir rusėnų lenkėjimo faktorius. Todėl visa tai reikėtų laikyti siūlomomis hipotezėmis dar labai menkai tyrinėtai Lietuvos ir Vilniaus rusėniškajai istorijai. Tačiau vien jau tai, ką žinome, leidžia labai išplėsti rusėniškosios tradicijos teikiamas galimybes istorinėms sąmonėms formuoti. Taip gali į Vilniaus istoriją tvirtai atsiremti šiandieniniai baltarusiai ir ukrainiečiai, t. y. tautos, kurios atsirado iš rusėnų. Bet šiame pavelde galbūt savo vietą gali rasti ir Vilniaus rusai. Dalis Vilniaus stačiatikiško paveldo yra susiję su Tverės ar Naugardo įtakomis. Stačiatikybė į Lietuvą atėjo anksčiau, nei susiformavo rusėnų tauta. Todėl esama visiems bizantinės tradicijos kraštams bendra paveldo, pvz., XIVa. Vilniaus kanikiniai, apie kuriuos ką tik parašyta solidi studija⁹⁵. Dalis Lietuvos rusų protėvių, t. y. Smolensko rusai, ne tik tapo Žalgirio mūšio herojais. Iki 1514 m. Smolenskas, regis, prisidėjo prie rusėniškosios kultūros formavimui – jame buvo rašomi Lietuvos Metraščiai. Be to, identitetams neįsakysi – taigi neuždrausi lietuvių rusams ieškoti savo istorinės sąmonės perspektyvų ir rusėnų pavelde. Svarbu tik, kad nebūtų užmirštama, jog tai visų pirma baltarusių ir ukrainiečių paveldas.

Taigi, kaip Lietuvos lenko savimonės pagrindu gali tapti ne tik A. Mickevičius ar J. Slovackis, bet ir A. Rotundas su M. Stryckovskiu, taip Lietuvos baltarusiams, ukrainiečiams ir rusams – K. Ostrogiškis bei P. Skorina.

⁹² Žr.: Анушкин А. На заре книгопечатания в Литве. Вильнюс, 1970, p. 68–72, 118–119, 147–148; L. Vladimirovas. Knygos istorija. Senovė. Viduramžiai. Renesansas. XVI–XVII amžius. Vilnius, 1979, p. 462, 492–495; M. B. Topolska. Czytelnik i książka w Wielkim Księstwie Litewskim w dobie Renesansu i Baroku. Ossolineum, 1984, p. 124, 265–266.

⁹³ Žr.: Анушкин А. Op. cit., p. 70; Vladimirovas L. Knygos istorija, p. 497–499; Topolska M. B. Czytelnik i książka, p. 38–40, 60, 110–113.

⁹⁴ D. Kuolio išvada, kad „gudiškasis modelis“ XVIIa. įgijo „antilietuvišką pobūdį“ (žr.: Kuolys D. Op. cit., p. 13) yra, regis, skubota. Nuoroda į Simeoną Polockietį, 1656-aisiais metais sveikinęs Maskvos kariuomenę, tokiais išvadai tikrai nėra pakankama. Maskvos kariuomenę sveikino ir lietuviai – užteks paminėti Stanislovą Ordą. Antra vertus, 1667-aisiais metais Anrusovo taika numatyta Maskvos globa LDK stačiatikiams lėmė, kad dauguma pastarųjų vyskupų perėjo į uniją.

⁹⁵ Žr. išn. 88.

8. Vilnius – vokiečių miestas?

Šiandien Vilniuje vokiečių bendruomenė, regis, nėra susikristalizavusi⁹⁶, tačiau Vilniaus vokiečiai galėtų kartu su lenkais ir lietuviais drąsiai pretenduoti į Vilniaus „dalybas“. Kaip minėta, J. Jurginis yra įžvelgęs vokiečių nacionalistinę Vilniaus istorijos historiografijos paradigimą. Ji buvo išryškėjusi Pirmojo pasaulinio karo metais, kai vokiečiai siekė pateisinti savo imperialistinę politiką⁹⁷. Tačiau P. Kargės ir kitų tyrimai apie vokiečių bendruomenės Vilniuje pradžią moksle nebuvo atmesti ir šiais laikais. Priešingai, P. Reklaitis ir J. Jurginis išplėtojo XIV a. įkurtos Šv. Mikalojaus bažnyčios kaip „pirklių,“ siužetą⁹⁸. Aišku, kad aplink šią bažnyčią formavosi vienas iš topografiškai savarankiškas centras, kuriame kūrėsi vokiečių bendruomenė (pagal P. Reklaitį tokių būta keturi). Jos istoriją, ypač liuteroniškąją „vokiečių bendruomenę“ (Deutsche Gemeinde), susiformavusią XVI–XVII a., dar reikia tyrinėti, ypač turint galvoje, kad yra išlikęs jos archyvas⁹⁹. Tiesa, senieji vokiečių autoriai nesitenkino vien Vilniaus vokiečių bendruomenės istorija, o visą Vilnių laikė vokiečių civilizacijos atšvaitu¹⁰⁰. Tokio teiginio absoliučiai neatmeta ir šiuolaikinė istoriografija – E. Gudavičius, nors

⁹⁶ Tiesa, jų Vilniuje ir nėra daug – 1989 metais buvo 260 žmonių (Lietuvoje iš viso – 2058). Žr.: Srebrakowski A. Niemcy na Litwie w świetle danych statystycznych // *Przegląd Wschodni*. 1998, t. 5, zesz. 3 (19), p. 512.

⁹⁷ Jurginis J., Merkys V., Tautavičius A. Op. cit., p. 12–13.

⁹⁸ Reklaitis P. Die St. Nicolaikirche und ihre Stadtgeschichtliche Bedeutung // *Zeitschrift für Ostforschung*. 1959, Nr. 4; Jurginis J. Feodalinės Lietuvos miestų tyrinėjimai // *Lietuvos TSR architektūros klausimai*. 1977. T. 5, sąs. 4.

⁹⁹ Žr.: Brazaitienė E. Vilniaus evangelikų liuteronų bendruomenė XVI a. antroje pusėje – XVII a. (Diplominis darbas. Darbo vadovas – doc. A. Bumblauskas). Vilnius, 1993. Rankraštis saugomas Vilniaus universiteto Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedroje.

¹⁰⁰ Šiai tendencijai paremti ypač svarbus ir objektyvus, į Vilnių įžvelgęs kaip į Vakarų „užmirštą meno miestą“, yra P. Weberio darbas. Žr.: Weber P. Wilna, eine vergessene Kunststätte. München, 1917.

ir laiko civilizaciniais Lietuvos mokytojais lenkus, tačiau įžvelgia čia ir vokiečių vaidmenį, ypač ankstyvajame LDK europeizacijos tarpsnyje XIV a. pab.–XV a. pr.¹⁰¹ Antra vertus, reikia prisiminti pagrindinio Vilniaus Baroko architekto, liuteronų bendruomenės nario J. K. Glaubico kūrybą. Tačiau juk šiais aspektais jau pakylame virš atskiros tautinės bendrijos istorinės perspektyvos lygmens į apskritai Europos ar Vakarų civilizacijos lygmenį.

9. Senasis Vilnius – tautų „be tankų“ istorinė tradicijose

Iki šiol kalbėjome apie tų tautų istorinės sąmonės perspektyvas, kurių „motininės“ valstybės Naujaisiais amžiais yra dalyvavusios politinėse varžybose ar net kovose dėl Vilniaus. Tačiau būta ir yra Vilniuje tautų, kurios negalėjo dalyvauti Vilniaus „dalybose“, nes buvo tautos „be tankų“¹⁰² – neturėjo savų valstybių. Paradoksalu, tačiau kai kurios iš šių bendruomenių savo istorine gelme Vilniaus istorijoje galėtų lengvai varžytis su lenkais, lietuviais ar rusais. Tokiomis galima laikyti karaimų¹⁰³, totorių¹⁰⁴ ir žydų

¹⁰¹ Gudavičius E. Lietuvos pritaipimo prie Europos, p. 4–17.

¹⁰² Ši metafora gimė svarstant Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto Kultūrinių bendrijų studijų centro mokslinių tyrimų kryptį. Prof. D. Katzo pasiūlymu, šis studijų centras turi užsiimti tų tautinių mažumų tyrimais, kurios neturi savų valstybių. Įdomiausia, kad tokioms galima priskirti ir litvakų bendruomenę, nes jos kultūra rėmėsi idiš kalba, o šiaandieninis Izraelis – hebrajų kalba. Taigi šio centro mokslinių interesų spektre yra litvakai, karaimai, totoriai, čigonai ir sentikiai.

¹⁰³ Kobeckaitė H. Lietuvos karaimai. Vilnius, 1997; Lithuanian karaims // Lietuvos kultūros paveldo tūkstantmečio virtuali paroda, <http://www.daugenis.mch.mii.lt/karaimai/english/index.html>.

¹⁰⁴ Bairašauskaitė T. Lietuvos totoriai XIX a. Vilnius, 1996; Kričinskis S. Lietuvos totoriai, Vilnius, 1993; Lietuvos totoriai // Lietuvos kultūros paveldo tūkstantmečio virtuali paroda, <http://www.gaumina.lt/totoriai/middle.html>; tas pats angliškai: Lithuanian tatars // *Ibid.*, <http://www.gaumina.lt/totoriai/english/index.html>

bendruomenės. Tiesa, pirmųjų dviejų istorinėje savimoneje Vilniaus vaidmuo nėra mokslo išryškintas. Tuo tarpu žydų kultūros istorijoje Vilniaus, kaip Šiaurės ar Lietuvos Jeruzalės, idėja yra itin ryški¹⁰⁵. Tiesa, Lietuvos istorijos kontekste apie žydus rašyta nedaug, o jei ir rašyta, tai daugiau apie ankstyvuosius žydų istorijos amžius¹⁰⁶. Tuo tarpu aiškėja, kad Vilnius savo reikšmės žydų istorijai apogėjų pasiekia XVIII a.¹⁰⁷ Tò meto Vilnių mokslas laiko vienu žymiausių pasaulinių žydų centrų (šalia Londono, Amsterdamo, Lvovo,

¹⁰⁵ Žr.: Katz D. Jidišo tūkstantmetis Europoje // Jidišo įnašas į Europos kultūrą / sud. E. Ziniferis. Vilnius, 1998, p. 41; Lempertas I. Vilnius – žydų kultūros centras // Vilniaus Gaonos ir žydų kultūros keliai: Tarptautinės mokslinės konferencijos medžiaga. Vilnius. 1997 rugsėjo 10–12. Vilnius. 1999, p. 25–32; Vilnius – Lietuvos Jeruzalė // Lietuvos kultūros paveldo tūkstantmečio virtuali paroda, <http://litvakai.mch.mii.lt/vilnius/kodel.htm>; tas pats angliškai: Why „Jerusalem of Lithuania“ // Ibid., <http://litvakai.mch.mii.lt/jerusalem/Default.htm>; Zingeris E. Įvadas: Jidišas ir Europa // Jidišo įnašas į Europos kultūrą, p. 19–20.

¹⁰⁶ Žr.: Aleksandravičius E. Žydai Lietuvių istoriografijoje, p. 9–16. Čia pridursime tik naujausius Vilniaus Universiteto istorikų tyrimus: Gudavičius E., S. Lazutka. Привилегия евреям Витгаугаса Великого 1388 года. Москва, 1993; Jučas M. Žydų kahalai Lietuvoje XVIII amžiuje. Vilniaus Gaonos ir žydų kultūros keliai, p. 300–306; Kasperavičius A. Vilnius ir Lietuva Gaono laikais. Ibid., p. 307–315. Gudavičius E. Lietuvos istorija. Nuo seniausių laikų iki 1569 metų. Vilnius, 1999, t. 1, p. 364–369; Šiaučiušaitė–Verbickienė J. Ką rado Trakuose Žiliberas de Lanua, arba kas yra Trakų žydai? // Lietuvos istorijos studijos. 1999, Nr. 7, p. 28–37; Idem. Žydai XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenėje: fobijomis virtę stereotipai // Artium unitio. Nr. 6, <http://www.artium.lt/6/siauciu.html>;

¹⁰⁷ Lūžiu įvedant į Lietuvos istorijos bei kultūros kontekstą Lietuvos žydų kultūros didžiausio klestėjimo amžius (XVIII–XIX a.), taip pat litvakų paveldą ir jo įtaką pasaulio kultūrai, laikytina konferencija, skirta Vilniaus Gaono 200-osios mirties metinėms. Šios konferencijos medžiaga: The Gaon of Vilnius and the Annals of Jewish Culture / Eds. I. Lempertas, L. Lempertienė. Vilnius, 1998; Vilniaus Gaonos ir žydų kultūros keliai: Tarptautinės mokslinės konferencijos medžiaga. Vilnius. 1997 rugsėjo 10–12 d. Vilnius. 1999. Žr. taip pat: Šubas M. Talmudinio mokslo žvaigždė: Monografija apie Vilniaus Gaoną. Vilnius, 1997. Šiaip pasaulio istoriografijoje Vilniaus Gaono tema yra beveik neaprepiama – pvz., nuėjus į vieną populiariausių internetinės paieškos tinklaračių www.yahoo.com, jame galima rasti net 1550 pozicijų susijusių su Vilniaus Gaono vardu.

Varšuvos, Bagdado, Stambulo, Salonikų ir Tuniso)¹⁰⁸. Kad taip Vilnius iškilo, matyt, didžiausią reikšmę turėjo garsusis Vilniaus Gaonas – rabinas Eliyahu ben-Shlomo Zalman, kurio veikla ir darbai išsaugojo klasikinę žydų kultūros rabinistinę tradiciją ir sustabdė chasidizmo plitimą. Lietuvos žydai tampa išsilavinimo ir išminties etalonu. XIX amžiuje, kai Lietuvos vardą Rusijos valdžia naikina. Lietuvos žydai ir toliau savo Tėvynę, besidriekiančią nuo Palangos iki Mogiliovo, vadina „Lite“. Taip buvusios LDK teritorijoje susiformuoja litvakų bendruomenė, kuri savo jidiš kalbos tarmę vadina „litviš“. Negana to, prof. D. Katzo tyriniais rodė, jog ši litviš tarmė tapo normine jidiš tarties forma¹⁰⁹. XIX a. II pusėje Vilniuje gimė pasauliniai žydų kultūriniai (1855 m. atspausdinta pirmoji pasaulyje knyga moderniąja hebrajų kalba – Abraham Mapu. „Siono melė“) ir politiniai sąjūdžiai – sionizmas ir Bundas¹¹⁰. Kai kurie Vilniaus litvakai tapo garsūs ne tik žydų, bet ir apskritai viso pasaulio kultūrai. Pakanka paminėti tik smuikinko virtuoto Jaschos Heifitzo ir dailininko Chaimo Souteno vardus. Taip Vilnius patenka į plačius pasaulio kultūros kontekstus.

10. Vietoj pabaigos: Vilnius – aukštesnėse istorinėse sąmonėse trajektorijose

Iki šiol kalbėjome apie didžiulės senosjo Vilniaus paveldo ir istorijos galimybes formuojant įvairių tautų istorinę sąmonę bei identitetą. Ne

¹⁰⁸ N. de Lange. Swiat zydowski. Warszawa, 1996, p. 56–57.

¹⁰⁹ Katz D. Zur Dialektologie des Jiddischen. Dialektologie: Ein Handbuch zur deutschen und allgemeinen Dialektforschung. Berlin–New–York, 1983, p. 1018–1041; Idem. Jidišo tūkstantmetis Europoje // Jidišo įnašas į Europos kultūrą, p. 41; Idem. Religinis Gaono prestižas ir pasaulietiškas Lietuvos žydų jidiš kalbos prestižas. Pasakojimas apie subtilias sąsajas // Vilniaus Gaonos ir žydų kultūros keliai, p. 175–187.

¹¹⁰ Plačiau apie litvakų kultūrinį ir politinį vaidmenį žr.: Lithuania: Facts and Figures, p. 106–109; Plasseraud V. Litvakų palikimas // Vilniaus Gaonos ir žydų kultūros keliai, p. 48–59.

vienu atveju naujų perspektyvų galimybes grindėme E. Gudavičiaus inicijuotomis permainomis istoriografijoje. Svarbiausia šių permainų – Lietuvos istorijos įvedimas į pasaulio istorijos modelį¹¹¹. Kartu tai pirmas nuoseklus bandymas Lietuvos istoriografijos istorijoje rasti Lietuvai vietą Europos istorijoje. Šiandien jau tvirtai galime pasakyti, kad Lietuva – tai Vidurio (ar Vidurio Rytų) Europos dalis¹¹² ir kad Vilniui giminingi miestai – tai Krokuvai ir Lvovai, Bratislava ir Praha, Budapeštas ir Kološvaras (Klužas), Zagrebas ir Lublijana. Šiuo požiūriu Vilnių galima būtų laikyti tipišku Vidurio Europos miestu ir sostine. Milanas Kundera yra apibūdinęs „Vilnių barokinių miestų grandinėje“. Tai atveria dar didesnes galimybes pradėti svarstyti Vilniaus fenomenologiją – juk tokioje grandinėje Vilnius yra šiauriausias tiek Vidurio Europos, tiek apskritai Europos katalikiškas bei barokinis miestas. Tokia Vilniaus interpretacija daro jo istoriją aktualią visai katalikiškajai Europai, o gal net ir viso katalikiškojo pasaulio pakraščiams nuo Meksikos iki Filipinų. Antra vertus, Vilniaus „šiaurumas“ susijęs dar viena interpretacijos galimybe – Lietuvos ir Vilniaus neaplenkė Vakarų civilizacijos skilimas į šiaurinę – protestantišką ir pietinę – katalikišką Europą. Vilniuje būta ne tik šiau-

rietiško liuteronizmo, bet netgi šiauriausio bei ryčiausio kalvinizmo. Galima Vilniaus fenomenalius bruožus ir Rytų – Vakarų ašies požiūriu. Vilnius buvo vienintelės Europoje pagoniškos valstybės sostinė ir vėliausio Europoje krikšto miestas. Kartu paskutinis ir labiausiai rytuose Vidurio Europos bei Vakarų civilizacijos miestas. Negana to, Vilnius buvo vienintelė Europos sostinė ant dviejų civilizacijų – lotyniškosios ir bizantinės – ribos. Iš tikro, kur dar galėtume rasti gotikinių ir barokinių cerkvių? Taigi Vilnius – ne tik Vidurio Europos miestas, bet ir Rytų Europos kultūrinis centras. O juk dar būtina prisiminti Vilniaus vaidmenį žydų kultūrai. Taigi senasis Vilnius buvo kelių civilizacijų traukos ir sandūros miestas, o kartu – dešimties konfesijų miestas. Katalikų, ortodoksų, graikų apeigų katalikų, sentikių, evangelikų liuteronų, evangelikų reformatų, antitrinorių, karaitų, musulmonų ir judėjų miestas... Vadinasi Vilnių galima pavadinti Šiaurės Jeruzale ne vien dėl jo fenomenalaus vaidmens žydų kultūroje, o todėl, kad reta kur kitur iki XX amžiaus sugebėjo išlikti tiek daug viena šalia kitos gyvenančių konfesijų ir tautų. Be to, Vilnius – ne civilizacijų mozaika, o jų kūrybiškas derinys. Šio derinio simboliu galėtų būti Vilniaus baroko architekto J. K. Glaubico kūryba. Pats būdamas Vilniaus liuteronų bendruomenės narys, katalikiško baroko stiliaus kanonais remdamasis kūrė ne tik liuteronams, bet ir katalikams, stačiatikiams bei žydams. Iš Glaubico atpažįstame Vilnių ir kaip Europos miestą, ir kaip miestą, kuriame gali rasti savo pasaulio dalį bei kultūros atšvaitą įvairios konfesijos, tautos ir civilizacijos. Ši kultūrų simbiozė ir tolerancija senojo Vilniaus patirtį bei paveldą pakelia jau į bendražmogiškų vertybių lygmenį. O šių vertybių šiandien kartais pritrūksta tiek pačiam Vilniui, tiek tiems civilizacijų ir kultūrų sandūrų miestams bei regionams.

¹¹¹ E. Gudavičiaus pasaulio istorijos koncepcija apžvelgta: Manušađžianas P. E. Gudavičiaus pasaulio istorijos civilizacinė koncepcija // Tarp istorijos ir būtovės, p. 433–459; Idem. Lietuva pasaulio istorijoje: E. Gudavičiaus civilizacinė koncepcija // Artium unio. Nr. 2. <http://www.artium.lt/archive/manasud.html>

¹¹² Gudavičius E. „Pastumtos kortų kaladės“, p. 35–43. Apie E. Gudavičiaus Vidurio Europos koncepciją: Bumblauskas A. Lietuva Vidurio Europos istorinėje raidoje // Akiračiai. 1992, rugsėjo mėn., Nr. 8, p. 8–10; Idem. Litauen und Mitteleuropa oder Über die Verwendung des Begriffs „Mitteleuropa“ in der gegenwärtigen litauischen Geschichtswissenschaft. Der Ginkgo-Baum: Germanistisches Jahrbuch für Nordeuropa, t. 14: Mitteleuropa. Mitten in Europa / Hrsg. G. Gimpl, Helsinki, 1996, p. 57–65; Idem. Lithuania and Europe's Historical Regions // Lithuanian Foreign Policy Review. 2000, t.1 (5), p. 179–190.

OLD VILNIUS IN THE PERSPECTIVE OF NATIONS' HISTORICAL CONSCIOUSNESS

Summary

The article deals with the newest historiography on the analyses of Vilnius history through the use of multi-perspective methodology (Multiperspektivität).

The history of Vilnius (14th–16th c.) due to its multiethnic, multicultural and multiconfessional aspects suits this methodological reflection since it does not seek to find „objective“ monoview or to equalise relief of historical identities but in contrary to discover concepts and subjects which can reveal the variety of historical consciousness or even help in their formation.

Theses – capital of Lithuania Vilnius is multiethnic and multicultural city is banal and does not need to be proved. Although there is no such an insight in the nowadays historiography. On the one hand, the status of Vilnius as a capital was argued because of its multiethnicity, on the other hand the question of multicultural was often neglected by stressing Polish, Russian or Byelorussian heritage and so participating in the political partition of Vilnius.

The main tendencies of the different development of historical perspectives. Nowadays changes in the model of cultural history of Lithuania could be found: from baltophilical (S. Daukantas) and lithuanocentric (A. Sapoka) concepts towards concept of Lithuania's

europesation formulated by E. Gudavicius and research of J. Bardach signifying the independence of Lithuania at the end of the 18th century.

We also could discuss new preconditions for the perspectives of historical consciousness of Lithuanian Poles (for example: introduction of the polish-speaking nobility into the 19th century Lithuanian society, theory of europeization). These premises allow us to form insight on the perspective of Lithuanian Poles' historical consciousness.

The reality of Lithuanian Russians, Ukrainians historical consciousness form an insight that correct scientific historiographical bases has to be developed for the research on identities of the ethnical groups mentioned above.

The phenomenon of Vilnius Jews community brings Lithuanian capital into another higher trajectory of historical consciousness. Vilnius could be called „Northern Jerusalem“ not only because of its phenomenal role played in Jewish culture but also because it is very difficult to find so many nations and confessions living so close to each other as here at the end of the 20th century. In this context Lithuanian capital appears as a sphere of gravitation and junction of several civilizations and also as the coexistence space of several confessions.

Įteikta 2000 m. balandžio mėn.

Parengta spaudai 2000 m. lapkričio mėn.